

**МІНІСТЕРСТВО
СОЦІАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ УКРАЇНИ
(Мінсоцполітики)**

вул. Еспланадна, 8/10, м. Київ, 01601, тел.:(044) 289-86-22; 289-70-60, факс: 289-00-98 E-mail: info@mlsp.gov.ua,
Код ЄДРПОУ 37567866, рахунок UA388201720343180001000078737 в ДКСУ м. Києва, МФО 820172

№ _____
На № _____ від _____

Про реалізацію службами у справах дітей
повноважень, визначених статтею 496
Кримінального процесуального кодексу
України

**Обласні, Київська міська
державні адміністрації**

**Донецька та Луганська
військово-цивільні обласні
адміністрації**

Міністерством соціальної політики на виконання постанови, прийнятої за результатами проведеної 1 червня 2021 року Офісом Генерального прокурора спільної наради керівників правоохоронних та інших державних органів з питань стану протидії дитячій злочинності, захисту прав та інтересів дітей, які стали жертвами злочинних посягань, а також формування системи правосуддя, дружнього до дитини, розроблено методичні рекомендації щодо реалізації службами у справах дітей повноважень, визначених статтею 496 Кримінального процесуального кодексу України.

Надсилаємо зазначені методичні рекомендації для доведення їх до відома районних державних адміністрацій та органів місцевого самоврядування для використання в роботі службами у справах дітей районних державних адміністрацій, виконавчих органів міських, районних у містах (у разі їх утворення), сільських, селищних рад при виконанні повноважень стосовно участі у судовому розгляді щодо неповнолітнього обвинуваченого.

При цьому повідомляємо, що листи Міністерства соціальної політики не встановлюють норм права, а мають інформаційний і рекомендаційний характер.

Додаток: на 8 арк.

Заступник Міністра

Борис ЛЕБЕДЦОВ

Грицевич Олександра, 289 74 64

МІН. СОЦ. ПОЛІТИКИ

18394/0/2-21/57 від 29.10.2021

**Методичні рекомендації
щодо реалізації службами у справах дітей повноважень,
визначених статтею 496 Кримінального процесуального кодексу України**

Кримінальне провадження щодо неповнолітніх здійснюється у загальному порядку з урахуванням особливостей, визначених статтями 484 – 497 § 1 глави 38 Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК України), що встановлюють загальні правила кримінального провадження щодо неповнолітніх.

У кримінальному провадженні за участю неповнолітнього підозрюваного чи обвинуваченого беруть участь батьки або інші законні представники неповнолітнього. Згідно зі статтею 488 КПК України у виняткових випадках, коли участь законного представника може завдати шкоди інтересам неповнолітнього підозрюваного чи обвинуваченого, суд за його клопотанням, клопотанням прокурора чи за власною ініціативою своєю ухвалою має право обмежити участь законного представника у виконанні окремих процесуальних чи судових дій або усунути його від участі у кримінальному провадженні і залучити замість нього іншого законного представника.

Відповідно до статті 44 КПК України до кримінального провадження як законні представники можуть бути залучені батьки (усиновлювачі), а в разі їх відсутності – опікуни чи піклувальники особи, інші повнолітні близькі родичі чи члени сім'ї, а також представники органів опіки і піклування, установ і організацій, під опікою чи піклуванням яких перебуває неповнолітній.

У такому разі слідчий, прокурор виносить постанову про залучення законного представника, а слідчий суддя, суд – постановляє ухвалу, копія якої вручається законному представнику.

Крім того, статтею 496 КПК України встановлено, що у судовому розгляді за участю неповнолітнього обвинуваченого беруть участь представники служби у справах дітей та уповноваженого підрозділу органів Національної поліції.

Роль служби у справах дітей полягає у тому, щоб представляти у разі необхідності інтереси дитини в суді, передусім у тих випадках, коли у неповнолітнього обвинуваченого немає законного представника або якщо законний представник є обвинуваченим чи кривдником дитини та його участь у судовому розгляді не відповідає її найкращим інтересам.

Це відповідає абзацу дев'ятому частини третьої статті 4 Закону України „Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей” (далі – Закон), що регулює діяльність служб у справах дітей.

Статтею 485 КПК України визначено обставини, що підлягають встановленню у кримінальному провадженні щодо неповнолітніх. Зокрема, під час досудового розслідування та судового розгляду кримінальних правопорушень, вчинених неповнолітніми, з'ясовуються:

повні і всебічні відомості про особу неповнолітнього: його вік, стан здоров'я та рівень розвитку, інші соціально-психологічні риси, які необхідно враховувати при індивідуалізації відповідальності чи обранні заходу виховного характеру. За наявності даних про розумову відсталість неповнолітнього, не пов'язану з психічною хворобою, повинно бути також з'ясовано, чи міг він повністю усвідомлювати значення своїх дій і в якій мірі міг керувати ними;

ставлення неповнолітнього до вчиненого ним діяння;

умови життя та виховання неповнолітнього;

наявність дорослих підбурювачів та інших співучасників кримінального правопорушення.

Відповідно до статті 486 КПК України у разі необхідності для вирішення питання про наявність у неповнолітнього підозрюваного чи обвинуваченого психічного захворювання чи затримки психічного розвитку та його здатності повністю або частково усвідомлювати значення своїх дій і керувати ними в конкретній ситуації призначається комплексна психолого-психіатрична експертиза.

Для з'ясування рівня розвитку, інших соціально-психологічних рис особи неповнолітнього підозрюваного чи обвинуваченого, які необхідно враховувати при призначенні покарання і обранні заходу виховного характеру, судом може бути призначена психологічна експертиза.

Згідно зі статтею 487 КПК України при дослідженні умов життя та виховання неповнолітнього підозрюваного чи обвинуваченого з'ясовуються:

склад сім'ї неповнолітнього, ситуація в родині, взаємини між дорослими членами сім'ї та дорослими і дітьми, ставлення батьків до виховання неповнолітнього, форми контролю за його поведінкою, морально-побутові умови сім'ї;

ситуація в школі чи іншому навчальному закладі або на виробництві, де навчається або працює неповнолітній, його ставлення до навчання чи роботи, взаємини з вихователями, учителями, однолітками, характер і ефективність виховних заходів, які раніше застосовувалися до нього;

зв'язки і поведінка неповнолітнього поза домом, закладом освіти або роботою.

Законом України „Про пробацію” передбачено підготовку досудової доповіді щодо неповнолітніх обвинувачених.

Наказом Міністерства юстиції України від 27.01.2017 № 200/5 (zareestrovano v Ministerstvi yustitsii Ukraini 27.01.2017 za № 121/29989) затверджено Порядок складення досудової доповіді, який визначає механізм складення та подачу до суду такої доповіді, її зміст, а також встановлює особливості підготовки досудової доповіді щодо неповнолітніх (далі – Порядок № 200/5).

Досудова доповідь про неповнолітнього обвинуваченого повинна містити:

соціально-психологічну характеристику неповнолітнього (історія правопорушень, соціально-побутові умови, освіта, працевлаштування, стан

здоров'я, вживання наркотичних речовин, алкогольних напоїв, стосунки у суспільстві, в сім'ї, дозвілля та відпочинок, особисті якості та поведінка, ставлення до правопорушення);

оцінку ризиків вчинення повторного кримінального правопорушення, проведену згідно з методичними рекомендаціями, визначеними Міністерством юстиції України;

висновок про можливість виправлення без обмеження волі або позбавлення волі на певний строк;

інформацію про вплив криміногенних факторів на поведінку особи;

рекомендації щодо заходів, спрямованих на мінімізацію ризику повторного вчинення неповнолітнім кримінальних правопорушень.

Досудова доповідь складається персоналом органу пробачії на підставі ухвали суду про складення досудової доповіді про обвинуваченого. При цьому, Порядок № 200/5 не визначає повноважень служби у справах дітей щодо складення досудової доповіді стосовно неповнолітніх.

Водночас з огляду на те, що служба у справах дітей координує діяльність щодо вирішення питань соціального захисту дітей, виявлення та захисту дітей, які перебувають у складних життєвих обставинах, орган пробачії може звернутися до служби у справах дітей з проханням надати інформацію про неповнолітнього обвинуваченого для підготовки досудової доповіді.

Також Порядком № 200/5 передбачено, що неповнолітній обвинувачений викликається до органу пробачії разом з його батьками або іншими законними представниками. Тому у разі відсутності у неповнолітнього обвинуваченого законного представника або якщо участь законного представника може завдати шкоди інтересам неповнолітнього на підставі ухвали слідчого судді, суду про залучення органу опіки та піклування в якості законного представника неповнолітнього (яким може бути працівник служби у справах дітей), такий працівник може бути викликаним до органу пробачії разом з неповнолітнім.

При цьому варто враховувати, що Порядком № 200/5 встановлено, що на осіб, які досягли повноліття під час здійснення кримінального провадження, а також на випадки, коли особа в одному кримінальному провадженні обвинувачується у вчиненні кримінальних правопорушень, частину з яких нею вчинено до, а решту – після досягнення 18 років, розповсюджуються особливості підготовки досудової доповіді щодо неповнолітніх за винятком положень, що передбачають обов'язкову участь їх батьків або інших законних представників.

З метою підготовки до судового розгляду суд може зобов'язати службу у справах дітей надати суду інформацію про особу неповнолітнього. Також представник служби у справах дітей може залучатися до участі у судовому засіданні в якості свідка, експерта.

Відомості про неповнолітнього обвинуваченого або підозрюваного та його сім'ю, зокрема, що характеризують неповнолітнього, його поведінку в повсякденному житті, як до, так і після вчинення кримінального правопорушення, середовище, в якому він зростає, навчається, коло осіб, з

якими спілкується, збираються з урахуванням повноважень, наданих службі у справах дітей Законом.

Згідно зі статтею 4 Закону служба у справах дітей має право:

звертатися у разі порушення прав та законних інтересів дітей, а також з питань надання їм допомоги до відповідних органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ та організацій незалежно від форми власності;

запрошувати для бесіди батьків або опікунів, піклувальників, посадових осіб до служби у справах дітей з метою з'ясування причин та умов, які призвели до порушення прав дітей, вчинення правопорушень, вживати заходів щодо їх усунення;

відвідувати дітей, які опинилися у складних життєвих обставинах, перебувають на обліку в службі у справах дітей, за місцем їх проживання, навчання і роботи;

проводити роботу серед дітей з метою запобігання правопорушенням.

Також слід звернути увагу на те, що Закон України „Про охорону дитинства” відносить до дітей, які перебувають у складних життєвих обставинах, також і дітей, які потрапили в умови, що негативно впливають на їхнє життя, стан здоров'я та розвиток у зв'язку з перебуванням у конфлікті із законом, що встановлюється за результатами оцінки потреб дитини.

У зв'язку з цим при зборі відомостей про неповнолітнього підозрюваного чи обвинуваченого слід керуватися нормами Порядку забезпечення соціального захисту дітей, які перебувають у складних життєвих обставинах, у тому числі дітей, які постраждали від жорстокого поводження, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 01.06.2020 № 585 (далі – Порядок 585), відповідно до якого служба у справах дітей за місцем проживання (перебування) дитини, яка перебуває у складних життєвих обставинах, під час прийняття рішення про взяття її на облік отримує інформацію про дитину, її законних представників, а також складні життєві обставини дитини та її сім'ї від різних суб'єктів виявлення та / або організації соціального захисту дітей, які перебувають у складних життєвих обставинах.

Збір службою у справах дітей відомостей про дитину та її сім'ю доцільно проводити у взаємодії з уповноваженим підрозділом органів Національної поліції.

Уповноважені підрозділи органів Національної поліції відповідно до статті 5 Закону зобов'язані:

проводити роботу щодо запобігання правопорушенням дітей;

виявляти, припиняти та розкривати кримінальні правопорушення, вчинені дітьми, вживати з цією метою оперативно-розшукових і профілактичних заходів, передбачених чинним законодавством;

виявляти причини та умови, що сприяють вчиненню правопорушень дітьми, вживати в межах своєї компетенції заходів до їх усунення; брати участь у правовому вихованні дітей;

виявляти батьків або осіб, що їх замінюють, які ухиляються від виконання передбачених законодавством обов'язків щодо створення належних умов для життя, навчання та виховання дітей;

вести облік правопорушників, що не досягли 18 років, у тому числі звільнених з спеціальних виховних установ, з метою проведення профілактичної роботи, інформувати відповідні служби у справах дітей стосовно цих дітей;

викликати дітей, їх батьків (усиновителів) або опікунів (піклувальників), а також інших осіб у справах та інших матеріалах про правопорушення і у разі ухилення без поважних причин від явки за викликом – піддавати їх приводу;

відвідувати правопорушників, що не досягли 18 років, за місцем їх проживання, навчання, роботи, проводити бесіди з ними, їх батьками (усиновителями) або опікунами (піклувальниками).

З урахуванням наданих Законом та Порядком 585 повноважень збір службою у справах дітей інформації про неповнолітнього обвинуваченого та його сім'ю може здійснюватися шляхом:

перевірки умов проживання неповнолітнього обвинуваченого чи підозрюваного (відвідування неповнолітнього за місцем проживання рекомендується проводити разом із представниками уповноваженого підрозділу органу Національної поліції);

проведення бесіди з неповнолітнім обвинуваченим, його батьками або іншими законними представниками, працівниками закладів освіти, інших закладів і установ;

надсилання запитів до структурних підрозділів відповідного місцевого органу виконавчої влади, органу місцевого самоврядування, надавачів соціальних послуг, закладів освіти, підприємств та організацій, які можуть надати інформацію про дитину та її сім'ю;

вивчення матеріалів та документів, наданих іншими суб'єктами (характеристики з місця навчання або роботи неповнолітнього, матеріали, складені фахівцем із соціальної роботи / надавачем соціальних послуг тощо).

При плануванні та проведенні бесіди з неповнолітнім обов'язково слід взяти до уваги, що під час кримінального провадження щодо неповнолітнього всі особи, що беруть у ньому участь, зобов'язані здійснювати процесуальні дії в порядку, що найменше порушує звичайний уклад життя неповнолітнього та відповідає його віковим і психологічним особливостям, а також вживати заходів, спрямованих на уникнення негативного впливу на неповнолітнього (стаття 484 КПК України).

Бесіда з неповнолітнім може проводитися за участю педагога або психолога, які мають відповідну кваліфікацію та пройшли навчання щодо особливостей проведення бесіди з дітьми, в присутності та / або за згодою батьків, іншого законного представника (якщо вони не є кривдниками неповнолітнього або обвинуваченими). Бесіда проводиться у спеціально створених безпечних умовах із застосуванням дружньої до дитини методики.

За результатами проведених бесід рекомендується оформити протокол бесіди, який підписується працівником служби у справах дітей, що проводив бесіду, та особою, з якою вона проведена. Неповнолітня особа, батьки (опікуни, піклувальники, інші законні представники дитини) або інша особа, з якою проводилася бесіда, своїм підписом засвідчують правильність інформації, зазначеної у протоколі.

Вивчення умов виховання неповнолітнього в сім'ї, обставин і причин вчинення ним правопорушення доцільно проводити із залученням інших спеціалістів (фахівця із соціальної роботи, соціального працівника чи іншого фахівця, який раніше контактував з неповнолітнім та його сім'єю).

Для проведення оцінювання рівня розвитку неповнолітнього, його соціально-психологічних рис і особливостей, з'ясування мотивів вчинення ним правопорушень варто залучити психолога, який пройшов відповідну підготовку та володіє методиками роботи з дітьми, які вчинили правопорушення.

Документами, в яких відображена інформація про сім'ю неповнолітнього, умови його життя та проживання, які можуть бути використані в процесі вивчення умов виховання неповнолітнього, також можуть бути:

акт обстеження умов проживання (складається працівником служби у справах дітей за формою згідно з додатком 9 до Порядку провадження органами опіки та піклування діяльності, пов'язаної із захистом прав дитини, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 24.09.2008 № 866);

акт оцінки потреб дитини та її сім'ї (складається фахівцем із соціальної роботи / надавачем соціальних послуг за формою згідно з додатком до наказу Міністерства соціальної політики України від 13.07.2018 № 1005, зареєстрований в Міністерстві юстиції України 16.08.2018 за № 943/32395);

соціальна картка сім'ї / особи, акт за результатами соціального супроводу сім'ї / особи (у разі наявності) (складаються надавачем соціальних послуг за формами згідно з додатком до наказу Міністерства соціальної політики України від 13.07.2018 № 1005, зареєстрований в Міністерстві юстиції України 16.08.2018 за № 943/32395).

В процесі вивчення працівниками служби у справах дітей умов життя та виховання неповнолітнього варто з'ясувати:

ставлення батьків до виконання обов'язків щодо виховання та розвитку неповнолітнього, стан виконання батьками батьківських обов'язків стосовно дитини;

наявність в сім'ї складних життєвих обставин, які могли призвести до вчинення неповнолітнім правопорушення, у тому числі факти вчинення домашнього насильства стосовно дитини або в її присутності;

перебування сім'ї на обліку як такої, що перебуває у складних життєвих обставинах, а також результати роботи з сім'єю (у разі її проведення).

В ході вивчення працівники служби у справах дітей та підрозділу ювенальної превенції проводять профілактично-роз'яснювальну роботу з неповнолітнім та його батьками, іншими законними представниками з метою недопущення повторного вчинення злочинів та правопорушень.

За результатами збору відомостей про неповнолітнього та його сім'ю у разі наявності підстав (виключно у разі встановлення незадоволеності індивідуальних потреб дитини, встановлених за результатами оцінки потреб дитини та її сім'ї або фактів порушень прав дитини) служба у справах дітей забезпечує взяття неповнолітнього на облік дітей, які перебувають у складних життєвих обставинах, відповідно до Порядку 585 та подальшу роботу з дитиною та її батьками, іншими законними представниками з метою соціально-психологічної реабілітації дитини, подолання складних життєвих обставин сім'ї / мінімізації їх негативного впливу на неповнолітнього.

Зібрані службою у справах дітей відомості про неповнолітнього та його сім'ю надаються органу пробації для врахування при підготовці досудової доповіді або до суду (у разі, якщо суд зобов'язав службу у справах дітей надати таку інформацію).

Особливості залучення судом представника служби у справах дітей до судового розгляду за участю неповнолітнього обвинуваченого викладені у листі Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 18.07.2013 № 223-1134/0/4-13 „Про деякі питання здійснення кримінального провадження щодо неповнолітніх” (далі – Лист ВСС).

У Листі ВСС акцентовано увагу місцевих та апеляційних судів на окремі аспекти й особливості, яких варто дотримуватися та враховувати при здійсненні кримінального провадження стосовно неповнолітнього. Зокрема, зазначається, що суд, призначаючи підготовче судове засідання, для повної реалізації вимог, передбачених статтями 485, 487 КПК України, має надіслати відповідним органам повідомлення про початок судового провадження за участю неповнолітнього обвинуваченого та викликає їх в підготовче судове засідання.

Після надходження обвинувального акта щодо неповнолітньої особи до суду суддя, уповноважений на здійснення кримінального провадження щодо неповнолітніх, не пізніше п'яти днів з дня його надходження призначає підготовче судове засідання, повідомляє службу у справах дітей про початок судового провадження за участю неповнолітнього обвинуваченого та викликає її представника в підготовче судове засідання.

Під час підготовчого судового засідання суд може зобов'язати представника служби у справах дітей надати суду інформацію про особу неповнолітнього у формі звіту про неповнолітнього обвинуваченого у кримінальному провадженні щодо неповнолітніх (далі – Звіт). Рекомендована форма Звіту та Інструкція про порядок складання звіту про неповнолітнього обвинуваченого у кримінальному провадженні щодо неповнолітніх (далі – Інструкція) наведені у Листі ВСС.

Водночас звертаємо увагу, що викладена у Листі ВСС Інструкція є рекомендованою для судів та, як зазначається в Інструкції, підлягала застосуванню в рамках проекту „Реформування системи кримінальної юстиції

щодо неповнолітніх в Україні” (реалізація проекту здійснювалася впродовж 2012 – 2017 років).

Інструкція не враховує зміни законодавства, прийняті після її складення, зокрема, в частині підготовки органом пробації досудової доповіді про обвинуваченого, й окремі її положення не узгоджуються з актами законодавства, що мають вищу юридичну силу.

Згідно зі статтею 496 КПК України працівник служби у справах дітей бере участь у судовому розгляді за участю неповнолітнього обвинуваченого на підставі судового виклику та користується процесуальними правами, передбаченими статтею 496 КПК України: правом заявляти клопотання, ставити запитання неповнолітньому обвинуваченому, його законному представнику, потерпілому, свідкам, експерту і спеціалісту, висловлювати свою думку з приводу найбільш доцільних заходів щодо обвинуваченого з метою його перевиховання.

Суд має право також викликати представника служби у справах дітей в судові засідання.

Під час судового розгляду працівник служби у справах дітей надає суду інформацію про неповнолітнього обвинуваченого та його сім'ю. У разі потреби (за вимогою суду) також можуть надаватися матеріали та документи, складені службою у справах дітей в ході вивчення умов виховання неповнолітнього, що підтверджують надану інформацію.

У разі, якщо в територіальній громаді склалася практика формального залучення представника служби у справах дітей лише безпосередньо для участі у судовому засіданні або підсумковому засіданні, коли вже зібрана інформація про неповнолітнього та прийнято попереднє рішення, варто налагодити співпрацю з уповноваженими підрозділами органів Національної поліції (підрозділи ювенальної превенції), органами пробації, прокуратури з метою своєчасного інформування служби у справах дітей про відкриття кримінального провадження щодо неповнолітнього, передусім у разі відсутності в нього законного представника або коли участь законного представника може завдати шкоди інтересам неповнолітнього, якщо законні представники дитини є обвинуваченими чи кривдниками. Така взаємодія дасть можливість службі у справах дітей завчасно розпочати збір необхідної інформації для подальшого залучення представника служби у справах дітей до участі у кримінальному провадженні та представництва інтересів дитини в суді, а також забезпечить належним чином захист права дитини на справедливе правосуддя.

